МАКЕДОНСКО-ХРВАТСКИ КНИЖЕВНИ, КУЛТУРНИ И ЈАЗИЧНИ ВРСКИ

Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир
Македонско-хрватски книжевни, културни и јазични врски
одржан во Охрид од 27 до 29 септември 2013

Институт за македонска литература

Скопје, 2014

IVANA ŽUŽUL

„PRAVA“ MUŽEVNA ŽENA O RODNOJ TRANSGRESIVNOSTI U *DNEVNIKU* DRAGOJLE JARNEVIĆ

dr. sc. Ivana Žužul, Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
прегледен труд

УДК: 821.163.42-94.09

Iako je u hrvatskoj književnosti kanoniziran relativno kasno, na samom početku 21. st., *Dnevnik* Dragojle Jarnević pobuđivao je zanimanje brojnih povjesničara i teoretičara književnosti. Većina je njih kao problem isticala autobiografski žanr dnevnika i poistovjećivanje pripovjednog subjekta s instancom autora. Međutim, pojedina su čitanja, pozivajući se na autoričine autoreferencijalne komentare u predgovoru o istinitosti naracije, ipak bila sklona povezivanju autorice s građanskom osobom. Neka su pak čitanja dijagnosticirala "drugost" pripovjednog subjekta kao posljedicu njegove društvene isključenosti. U odnosu na spomenuta čitanja, u ovom se radu u skladu s de Manovim shvaćanjem autobiografije kao obezličenja, polazi od pretpostavke da ako je u *Dnevniku* i oblikovan neki pripovjedni subjekt, on koliko jest, toliko i nije autoričin dvojnik, a njegovim se uobličavanjem i razobličavanjem označava trajni otpor bilo kakvoj ideji autentičnosti. To bi bio prvi dio teze rada. Drugi dio teze povezan je s idejom subverzivnosti: ako tekst *Dnevnika* i pruža otpor dominantnoj kulturi, onda to ne čini sadržajem, nego retoričkim strategijama koje ne dopuštaju da se položaj subjekta naracije uglavi u nekoj od osiguranih kulturnih niša: rodnih, dobnih, spolnih, institucionalnih, klasnih ili cehovskih. U tom smislu u radu se nastoje prikazati brojne ambivalencije koje obilježavaju pripovjedni subjekt *Dnevnika*.

Ključne riječi: Dragojla Jarnević, rod, nacija, identitet, autobiografija

U hrvatskoj je znanosti o književnosti *Dnevnik* Dragojle Jarnević, nakon što je ne tako davno kanoniziran,[345] isprovicirao brojne akademske analize i

[345] Svoj *Dnevnik* Dragojla Jarnević (1812-1875) vodila je 41 godinu, od 1. siječnja 1833. do 10. studenoga 1874. Oporučno ga je ostavila Učiteljskoj zadruzi i eksplicite namijenila drugima (kako je i napisala *na podporu udovah i sirotah učiteljskih*), s napomenom da se u

stručna čitanja.[346] Provokativnost *Dnevnika* je očita i tome svjedoči gotovo svaka interpretacija koja se s njim unazad nepunih petnaest godina hvatala u koštac. Analitičare je mahom intrigirao pripovjedni subjekt koji nastaje i nestaje na razmeđu istine i fikcije. Većina tih čitanja progovorila je o problemu autobiografskog žanra dnevnika (usp. Nemec, 2001:254; Zlatar, 2004:42-48; Protrka, 2013:27). Naglašavali su da *Dnevnik* ne treba čitati kao autentično svjedočanstvo o službenoj povijesti preporodne kulture ili o ulozi same autorice u njoj. Pojedini istraživači pokazali su zanimanje za svojevrsnu drugost tog subjekta koju su čitali kao posljedicu njegove društvene isključenosti i neuklopljenosti (usp. Zlatar, 2004:40). Ipak, u mnogim interpretacijama prevladalo je mišljenje o pouzdanosti i istinitosti ispripovijedanog. Na taj se način, unatoč opreznim i pomnim čitanjima, pripovjedni subjekt izravno povezivao s instancom autora i samim time s građanskom osobom spisateljice. Često se pritom podcrtavala činjenica da je riječ o tekstu koji ne falsificira gotovo ni najmanji detalj. Pozivanjem na autoričine autoreferencijalne komentare u predgovoru, kojima ona sama kreira dojam o istinitosti naracije, pokušala se osigurati autentičnost pripovjednog subjekta.

Međutim, uzmu li se u obzir De Manove teze o autobiografiji kao obezličenju, koncept autentičnosti ovdje nužno traži dodatnu provjeru. Drugim riječima, De Man nas upozorava da autobiografija nije nužno ispovijest o životu pisca i da je uvijek ispresijecana arbitrarnim jezičnim učincima. Tako nikad nismo sigurni je li istina o životu oblikovana tekstom ili tekst oblikuje život. Autobiografija prema de Manu podrazumijeva barem dva isprepletena subjekta: pripovjedno ja i iskustveno ja. Autobiografija se kao prozopopeja *bavi davanjem i oduzimanjem lica,* figurom/oblikovanjem, *uobličavanjem i razobličavanjem* (De Man, 1984:76) Dakle, autobiografija istodobno oblikuje

javnost može pustiti tek 10 godina nakon njezine smrti. Autorica je očito, već za vrijeme pisanja dnevnika, imala svijest da će se on jednog dana i čitati. Je li želja za recepcijskom odgodom bila uvjetovana politički nekorektnom predodžbom žene ili možda time što je *Dnevnik* kritički progovarao ne samo o društvenom statusu žene već i o obitelji, svakodnevici, a posredno i o političkim zbivanjima te različitim povijesnim akterima, nije moguće jednoznačno odgovoriti. Činjenica je dakle da za života autorice *Dnevnik* ostaje u ladici te nije mogao utjecati na njezin društveni status. Doduše nije mogao utjecati ni na njezinu komunikaciju s preporoditeljima, koji su u to vrijeme radili na stvaranju nacionalne ideje iz dominantno maskuline perspektive.

[346] Usp. Nemec, K. 2001. Fascinantna proza. *Republika*, 57, 5/6, str. 253-258. Detoni Dujmić, D. 2003. *Predgovor*. u: Jarnević, D. *Izabrana djela*, Zagreb, Matica hrvatska. Božić, H. i Bišćan, F. (ur.) 2013. *Zbornik radova sa stručnog skupa o Dragojli Jarnević*. Karlovac: Ogranak Matice hrvatske u Karlovcu. Zlatar, A. 2004. *Tekst, tijelo, trauma,* Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti, Zagreb, Naklada Ljevak.

subjekt i razobličava ga. U tom smislu svaki je autobiografski tekst nestabilan i potkopava vlastiti žanr i ideju autentičnosti na kojoj se temelji. Ako je u *Dnevniku* Dragojle Jarnević i oblikovan neki pripovjedni subjekt, on koliko jest toliko i nije autoričin dvojnik, te je njegovim uobličavanjem i razobličavanjem označen trajni otpor bilo kakvoj ideji autentičnosti.

U nekim analizama *Dnevnika*, koje su se oslanjale na ideju autentičnosti, subjekt naracije i njegovi stavovi čitani su kao iskaz otpora dominantnoj, patrijarhalnoj, racionalističkoj i maskulinocentričnoj kulturi onoga vremena. Subverzivnost *Dnevnika* navodno proizlazi iz njegova podrivajućeg sadržaja, a snaga tog sadržaja osigurana je preklapanjem iskaznog i iskustvenog subjekta. Prvi dio moje teze polazi od de Manova shvaćanja autobiografije: subjekt autobiografskog teksta je figura i njegove iskaze treba čitati kao fikciju, a ne kao istinu. Drugi dio teze odnosi se na ideju o subverzivnosti: ako tekst *Dnevnika* i pruža otpor dominantnoj kulturi, onda to ne čini vlastitim sadržajem, nego retoričkim strategijama koje ne dopuštaju da se položaj subjekta naracije uglavi u nekoj od osiguranih kulturnih niša: rodnih, dobnih, spolnih, institucionalnih, klasnih ili cehovskih. U tom ću smislu u ovom radu pokušati pratiti brojne ambivalencije koje obilježavaju subjekt *Dnevnika*. On je neprestano na granici, neosiguran i izložen udarima preoblika, što ga čini transgresivnim i u konačnici prijetećim za ideje stabilnosti ili esencijalnosti bilo identiteta, bilo značenja koja identitet doznačuje.

Uz rod i bez roda

Unatrag nekoliko desetljeća u suvremenoj kulturnoj teoriji postoji niz studija koje pokazuju da stvaranje nacionalnosti uključuje specifične predodžbe žena. Jedna od njih je i studija *Rod i nacija* Nire Yuval Davis, koja polazi od teze da u javnom diskursu mnogih kultura lik žene i majke odražava duh kolektiviteta. (usp. Yuval-Davis, 2004:64-65) U hrvatskoj preporoditeljskoj kulturi 19. st. lik žene i majke često utjelovljuje narod/naciju. U svojim tekstovima hrvatski su preporoditelji ženu reprezentirali kao snažan hegemonistički simbol nacionalnog identiteta tako da je žena redovito bila oruđem njihovih političkih/kulturnih projekata.

Unatoč tome, ili baš zbog toga, reprezentacije femininog subjekta u *Dnevniku* nisu oslobođene jarma politika preporoditeljskoga javnog diskursa koji je uglavnom podupirao "prirodnost" rodnih razlika važnih za gradnju nacionalnog identiteta. Žena je u tom diskursu predstavljena kao nevrijedna ako ne ispunjava svoju najvažniju funkciju – reproduktivnu. S jedne strane u

Dnevniku samorazumljivost ondašnjih rodnih konvencija dovedena je u pitanje, a s druge strane u njemu se podržavaju rodne razlike potrebne za gradnju "zdrave" nacionalnosti.

Što se dakle zbiva s rodnim razlikama u *Dnevniku*, brišu li se ili se produbljuju? Glavni lik utjelovljuje nesustavno obrazovana žena, odgojena u malograđanskoj obitelji nižega socijalnog statusa, koja se stjecajem životnih okolnosti počinje baviti književnošću i pedagoškim radom, a poslije i teorijom pedagogije. Međutim, riječ je ipak o nekonvencionalnoj hrvatskoj ženi 19. st. koja za razliku od svojih "sestara" i unatoč pritisku obitelji i sredine odustaje, doduše nerado, od ondašnjih društvenih normi kao što su brak ili majčinstvo jer ih ne može konzumirati pod svaku cijenu.[347] Na prvi pogled takav prikaz žene naslućuje razdrmavanje u javnoj kulturi uspostavljenih rodnih razlika. Međutim, reprezentacija žene je itekako ovisna o onodobnoj preporoditeljskoj, dominantno muškoj predodžbi. Štoviše, lik Caroline/Line ili Dragojle svojim navodnim "profeminističkim" stremljenjima zapravo se još uvijek ne odmiče od patrijarhalnih vrijednosti. Unatoč tome što bez "dlake na jeziku" kritizira najbliže srodnike (majku, sestru, nećakinju, sestrina muža), susjede, preporoditelje[348] i uopće povijesne aktere i javne djelatnike, što progovara o

[347] *Jest, da sam supruga mati i domačica, zadovoljilo bi me to moje zvanje, i sva moja sreća sastojala bi se u tihom obiteljskom životu; ali dočim mi se neda sastati se čovjekom koji bi odgovarao zahtjevom duše i srdca moga, voljim kao samica tumarati po svietu nego stenjati u robskih za mene veriga bračnoga života, u koje me neposadi ljubav i dobra volja, već da se od sile udajem.* (Jarnević, 2000:114) (...) *o bože zašto sam ja žena!!!? – Dèrzovito se moje sèrdce uzbune, kada pomislim, da bi mužu podložna biti morala, da bi samo za njegovu volju sviuh dielah i mnenjah pitati morala; a ja neznam što je pokornost! Ovdie izhadjam iz medje koja je svakoj ženi kao dužnost stavljena; iz medje u kojoj niti majka niti supruga niti domačica nisam – ali ja si pomoći nemogu. Ljubav i štovanje jednoga muža bi me moglo i njegovom naložnicom!? – praviti ali nijedan za mene toliko vriednosti neposieduje.* (Jarnević, 2000:205) *Ja bih bila želela hrvatskoj domovini hrvatsku djecu radjati. A dočim mi nije ta sreća u dio pala, ja ću pak po slabih svojih silah pomoći graditi, ma i još tako sitnim kamenjom na narodnoj sgradnji koja će se nazivati naobraženje.* (Jarnević, 2000: 633) Ti navodi kao i svi daljnji navodi iz *Dnevnika* Dragojle Jarnević u tekstu preuzeti su iz izdanja Matice hrvatske Karlovac 2000. bez ispravljanja slovnih pogrešaka.

[348] Pripovjedni subjekt nudi i vrlo ambivalentne reprezentacije preporoditelja. Trnski je s jedne strane reprezentiran kao muza i budilac "ilirstva", a s druge strane kao "nedovoljno muževan" i manjkava poetskog talenta u odnosu na Preradovića. Janko Drašković isuviše "aristokratskog" vladanja, no svejedno se glavna protagonistica *Dnevnika* uz puno odricanja ipak odlučila novčano poduprijeti izradu njegova kipa. Unatoč kritikama koje je pak doživjela od Gaja, njegov politički projekt u *Dnevniku* prikazan je kao neosporno plodonosan i domoljuban. Pripovjedno *ja* stoga ne tolerira Vrazovo propitivanje njegove političke uloge.

opscenom (sebi kao objektu seksualne žudnje sestrina muža), zazornom (o smrti nećaka kao o prostoru slobode za čitanje, o zaljubljenosti u svećenika)[349] što je verbalno superiorna muškarcima u svom okruženju, što je kozmopolitski nastrojena, ona je još uvijek biće privatnosti a ne javnosti, ekonomske sfere, tržišta i društvenosti. Kao većina žena 19. stoljeća ostvaruje se u prostoru doma, obrazuje uz romantičarsku literaturu[350] i u okviru obiteljskih rituala i pravila. Međutim, kad je riječ o radu na nacionalnom – u skladu s politikom buđenja ilirki, tj. "domorodnih kćeri", kakvu je svojom poslanicom 1838. nastojao voditi Drašković[351] – 1840. glavna junakinja dobiva poziv Trnskog da se u tom smislu društveno angažira. No ona dvoji nad njegovim pozivima: *On mi u svakom listu napominja moju domovinu i moje dužnosti prama njoj. Ali kakove dužnosti može imati žena k domovini? Te ima muž, on je gradjan i branitelj domovine, a mi žene smo samo sredstvo, da gojimo i radjamo vrle sinove, ali inače joj nemožemo biti od velike koristi.* (Jarnević 2000:152) Za pripovjedni subjekt dnevničkih zapisa nema dvojbe da su rodne uloge u tom "poslu" jasno razdvojene i da se ženina uloga uglavnom iscrpljuje u majčinskoj.

Budući da subjektu dnevnika nije osigurana majčinska uloga, temelji njegova rodnog identiteta dovedeni su u pitanje. Zbog nemogućnosti realizacije majčinstva, *ja* dnevnika odlučuje svoj život posvetiti pisanju, čitanju i

---

[349] *Mladi i stari udvornici moje sestre, da joj u svem i svamu ugode, i barem joj sladki posmieh izmame, i ma i s čime joj se primaknu, donašaše sijaset knjigah, da si čitajuć krati vreme kada sama bijaše. Istina, ona mi braniše čitati, i stavljaše knjige pod ključ, ali pohlepa za knjigom, koja mi se probudi u duši, nadmudri sve njeno skrivanje i ja ukradoh knjige, pa kada ona u zabavi kod kuće ili za zabavom izvan kuće, a ja se nadnesi na knjigu pa čitaj dok mi se oči zasuze. Sada sam si našla duhu hrane! Ali kakove? Čitah u smies romane, obiteljske pripovjedke, liečničke knjige – primaljske – putopise itd. Nastade kaos u mojoj duši, a nitko si nerazbijaše glave za razvijajuću se djevojku i njezinu budućnost. One Ritter und Geistergeschichten stajale s sladkoga sanka mnogu noć, ali ja sam ju rada probdila samo kada sam imala uza što, jer sam se borila fisičkom mojom manom – i hotjela ju nadvladati... **Na moje veselje umre i drugi sinčić moje sestre i ja dobih oduhe.*** (Jarnević:10; isticanje moje)

[350] Kao dvadesetpetogodišnjakinji 1836. pripovjedačici je romantičarska literatura važnija od "ilirstva": *A zbilja su se nešto Hrvati digli svojim jezikom, nu samo to mi se neće da se imenujem Ilirkom, mjesto Hrvaticom. Neka nazivlju kako im volja, ja se svim tim nebudem bavila. Meni je Schiller, Göthe, Körner i ostali miliji nego sve ilirstvo a već mi se neće slovnice učiti, da bude Hrvatica.* (Jarnević, 2000:80)

[351] Ta je Draškovićeva politika značila da su za vrijeme *ilirskog preporoda žene bile pozivane na čitanje i širenje hrvatske knjige u prvom redu zato što su žene promatrane u ulozi odgajiteljice djece, svoje i tuđe, pa je bilo od osobitog značenja da majke ne čitaju tuđinsku literaturu nego pisanu na hrvatskom jeziku kojim će se obraćati novim naraštajima.* (Zečević, 1985:10)

pedagoškom radu, i to kao profesiji koja se adekvatno honorira. Čitanje, učenje i obrazovanje u to su vrijeme bile društvene prakse koje su uglavnom bile rezervirane za muškarce, jer su ometale glavnu ženinu reproduktivnu ulogu. Svojim iskazom *mislim da neživim kada nečitam ili nepišem* (Jarnević:645) pripovjedni subjekt *Dnevnika* prekoračio je zacrtane rodne granice. Te su granice u drugoj polovini 19. st. bile i drugdje izuzetno snažno nametane. Tako je vodeći viktorijanski liječnik Henry Maudsley 1874. u vrlo utjecajnom članku *Seksualnost u umu i obrazovanju* ustvrdio da žena *ne obnavlja s lakoćom vitalnu energiju koju je lakomisleno potrošila na učenje... pokuša li žena dostići muške obrazovne standarde... nedostajat će joj energija za trudnoću i odgoj djece.* (Walter, 2011:188)[352] Kako se u tom vremenu vjerovalo, žena je na određeni način posezanjem za obrazovanjem ili učenjem prokockala nužni uvjet vlastitog rodnog identiteta. U *Dnevniku* na više mjesta pripovjedno *ja* zamjećuje: *Iz medjah ženskog kruga sam stupila, i muži me ili kao sutrudnicu navidjaju ili me štuju, sposobnostih duha radi; nu povierenje mi svuda manjka.* (Jarnević:241) Sve te duhovne aktivnosti poput pisanja, čitanja,[353] obrazovanja i komunikacije s kulturnim pregaocima njezina vremena[354] činile su je

[352] Navod je preuzet iz knjige *Žive lutke* Natashe Walter, a članak *Sex in mind and in education* izvorno je objavljen 1874. u *Fortnightly Rewiew*, NS 15, str. 468-469.)

[353] *Čitah bez izbora jerbo nepaziše nitko na mene. S time rastoh. – Ali čudnovato se stane sada kolebati u srcu jedva se razpupajuće djevojčice. Metež bijaše; oj kakov metež od ćućenjah i poželjenjah! One vile koje darivaše djevojke s neizvehnivom ljepotom, nebrojenim blagom. Oni dusi koji dolaziše kajuć svoje griehe na sviet – i nebrojeni dogodjaji što jih čitah u onih knjiga razgrijaše moju razmnivu, i ja se umislih u položaj onakih djevojakah. U kriepostnih onih djevojkah nadjoh ja svoj ideal, i kada s vremenom u mojoj duši svietlo nastane, kada se izravna onaj metež, odlučih biti i ja njima ravna u kreposti. Malo bijaše spisatelja Lafontaine, Kotzeubue, Schilling, Schiller, Kramer i Pichlerica, Frohberg, La Motte Foque, Clauren, W. Scott, Coper, Körner, Uhland, Byron i ostali.* (Jarnević, 2000:85)

[354] Pripovjedačica je od 1840. kad joj je Trnski kao 27-godišnjakinji u Danici objavio prvu pjesmu, opisala cijeli niz intelektualnih kontakata s preporoditeljima i drugim uglednicima svojeg vremena sve do 70-ih godina 19. st. (Vrazom, Babukićem, Gajem, Jankom Draškovićem, Topalovićem, Bogovićem, Veberom Tkalčevićem, Deželićem, Abelom Lukšićem i drugima) Posredno svjedoči o pokretanju časopisa "Kolo" 1842. kao o "poetičkom i političkom" razilaženju Vraza, Rakovca i Vukotinovića s Gajem (usp. Jarnević, 2000:193). Dotaknula se različitih onodobnih kulturoloških problema kao što su npr. funkcioniranje cenzorskih aktivnosti u časopisima (zabrana korištenja imena Ilir) koje je 1842. doživjela na svojim *Domorodnim poviestima*, funkcije društvenih plesova u streljani, zahtijevanja naroda 1848., Gajeva posudba 5000 forinti od Miloša Obrenovića u ime bana i bez njegova znanja kao i njegove navodne pretenzije da zasjedne na mjesto bana i vladara cjelokupne Ilirije koju je gradio, povratak ustavnih prava 1861. itd. Progovorila je i o onim intelektualnim kontaktima koji su je u emotivnom ili intelektualnom smislu

nepovjerljivom za oba roda. Recentna sociološka i psihološka istraživanja ukazuju na to da prijetnje rodnih stereotipa ili različitih kulturoloških vjerovanja itekako oblikuju obrasce ponašanja žena u svakodnevnom životu (usp. Walter, 2011:190-191). Duboka podijeljenost rodnih uloga kao strategija oblikovanja nacionalnog identiteta nužno utječe i na pripovjedni subjekt *Dnevnika*.[355] Tako on mora zatomiti podmukle glasove u sebi kao što su žudnja za pisanjem kao simbolom društvene moći, za nomadstvom ili pak za rizikom koji je bio dopušten tek muškarcima. Prema ženi koja se ne suspreže ondašnje društvo osjeća nepovjerenje, gotovo nelagodu. Stoga se i pripovjedno *ja* teško odupre pritiscima kulturoloških očekivanja te na više mjesta, suočeno s egzistencijalnim problemima, podupire stereotipe. Npr. pri pouci djece kritizira roditelje koji ne osnažuju rodne razlike: *A k tomu bi rado iz dievojakah muže učiniti i onakove im znanosti sada već doprinesti koje i cio život za žensku čeljad nisu. Mudrovati je za muža a nije za tužnu ženu, koja je već od iste naravi prokleta da se imade volji muža sklanjati i da on za nju radi i misli. Žena samo o sebi redko krati obstoji i medji 1000 jedna se dostojno uzderži; od onieh to jest, koja se će sama na sebe oslanjati.* (Jarnević, 2000:321)

Ipak, posve umočen u takav kulturološki okvir subjekt *Dnevnika* rastrgan je između usađenih vjerovanja, stalnih očekivanja svoje sredine i vlastitih neobuzdanih žudnji da ih prekrši. Zbog toga je u očima ondašnje kulture pa i vlastite obitelji pripovjedačica reprezentirana gotovo "protuprirodno", postaje "zastrašujuća" majci, braći, sestrama i sugrađanima. Što se u većoj mjeri predaje tim žudnjama, čije glasove ne uspijeva zatomiti, subjekt *Dnevnika* je sve manje "pravom" ženom; na primjer kad izravno govori o kućanskim poslovima ili šivanju kao gubljenju vremena, o karlovačkim obiteljima, pa i svojoj vlastitoj, kao beskrajno tužnima, ili kad govori o manjku majčine ljubavi jer se ne želi udati i roditi djecu, ili pak o koristoljubivosti ili škrtosti članova uže obitelji. Ta subverzivnost, ma koliko javno bila nevidljiva i zatomljena u prostoru intime, prikazana je u *Dnevniku* kao otežavajuća okolnost u svakodnevnom životu. Upravo su te "muške" osobine poput hrabrosti, slave,

---

isprovocirali (suradnja s Maticom ilirskom, brojnim časopisima: Danica, Pilfer, Leptir, Neven, Glasonoša, Naše gore list, Dragoljub, Hrvatski sokol, Obzor, Domobran).

[355] U svibnju 1848. pripovjedačica rezignirano piše: *Uzburkana vriemena koja sada vladaju čine me sožalovati što nisam muž, ili bar postojaniega zdravja, gdie bi mogla u prkos mome ženskom spolu u red boriteljah za dom i narodnost se staviti. Kao žena nestojim na kojem miestu to ćutim, a kao muž nemožem.* (Jarnević, 2000:341)

odvažnosti, prgavosti, borbenosti, interesa za ekonomsko[356] i političko[357] učinile subjekt *Dnevnika* podijeljenim. U odnosu na druge žene prikazane u *Dnevniku*, pripovjedačicu ne određuju isključivo ženski atributi poput fragilnosti, bolježljivosti (plućna bolest, reumatizam), tjelesne krhkosti, pobožnosti i asketizma. Neženstvenost je razvidna i u nekonvencionalnoj reprezentaciji ženske seksualnosti. Andrea Zlatar je u oslobađanju potisnute seksualnosti pripovjednog *ja* vidjela odmicanje od slike ženske seksualnosti koja je bila proizvod muškog uma. (usp. Zlatar, 2004:45) Ako je viđenje ženske seksualnosti pripovjednog *ja* barem u mladosti inficirano identifikacijama s kreposnim djevojkama romantičarske lektire, u kasnijoj dobi svjesno odustaje od njih: *Pročitala sam „Žensku biblioteku" ali baš ni zere nenalazim ženskosti unutra...* (Jarnević, 2000:723). Može se reći da spolni užitak nije reprezentiran u romantičarskoj maniri. Prvo seksualno iskustvo pripovjedačice, s Tošom Milićem, kojeg je upoznala u toplicama u Topuskom, doživjela je nakon 40-e, i o njemu govori bez krzmanja, gotovo naturalistički, kao o promašaju uživanja. Kako kaže, ono ne predstavlja ni deseti dio onog užitka koji je osjećala dok je ležala Trnskom na srcu. Takvo je upražnjavanje seksualnog užitka za nju u najmanju ruku neobično jer nije popraćeno ni dužnošću (izvanbračno je) a ni emocijama nego nagonom. I drugi seksualni užici opisani su kao isključivo nagonski, kao nešto što nije mogla obuzdati (nimalo "ženstveno" za to vrijeme, 40-godišnjakinja seksualni užitak kupuje novcem od dvadesetak godina mlađega seoskog momka Mike/Nike). Takvo ponašanje pripovjednog *ja* teško bi se moglo predstaviti tipskim reprezentacijama žene 19. st., koje su se, prema Nemecu, kretale u rasponu od kućnog anđela/svetice, fatalne žene/vamp, *femme fragile* ili žene na putu prema samosvijesti. Iako Nemec tvrdi da je subjekt dnevnika nastojao (...) *preoblikovati položaj žene od objekta (seksualnog, društvenog, estetskog) do spoznavajućeg samosvjesnog subjekta* (Nemec 2003:100), raznorodni neodlučivi položaji pripovjednog *ja* pokazuju da se ono ne može umiriti ili fiksirati i samim time svrstati u bilo koji od gore navedenih

[356] Pripovjedni subjekt je u ekonomskom smislu reprezentiran kao potpuno neovisan (usp. Zečević, 1985:19-20) od bilo kojeg muškarca ili člana uže obitelji, iako je ta neovisnost teško stečena (npr. nakon preseljenja u selo Pribiće 13 godina živi od posuđivanja novaca od prodaje kuće u Karlovcu na kamate i od novaca od poučavanja djece). Štoviše, ta svojevrsna "muška" spretnost u materijalnom ophođenju, koja bi se danas nazvala smislom za "održivi gospodarski razvoj", potvrđuje se u cijelom *Dnevniku* (šivanje, poučavanje djece, uzgoj svilobuba, distribucija i rasprodaja cijele naklade svojih *Domorodnih poviesti*).

[357] *Da se ja možem u dielokrugu samo na žene spadajućemu kretati, i da me politička gibanja ne obadaju niti nediraju, ja bi se srietnom mogla nazivati; no ovako me svaki slučaj pobrine i poskerbi.* (Jarnević, 2000:355)

tipova. Primjerice, imamo li u vidu tip kućnog anđela/svetice, pripovjedačica se stilizira kao subjekt koji zaobilazi društvene norme poput majčinstva ili braka, pa ju je zbog toga nemoguće promatrati kao čuvaricu ognjišta ili svetice. S druge strane auru kućnog anđela/svetice joj svakako osigurava iznimno puritanska projekcija o važnosti časti žene koju će često zagovarati po cijenu mazohističkog samokažnjavanja.

Uz narod i bez naroda

Čast djevojke u *Dnevniku* reprezentirana je kao nužan uvjet rodnog identiteta. Pripovjedno *ja* s osamnaest godina ustvrđuje da se ponašanjem u muškom društvu kreira "ispravan i neproblematičan" položaj žene.[358] Međutim, deset godina poslije, kad pripovjedačica postane gorljivom ilirkom, a ilirka u to vrijeme utjelovljuje odgojiteljicu djece, njezino ponašanje ne smije osramotiti obitelj odnosno zajednicu. Simboliziranje žene kao nositeljice kolektiva i njegove buduće sudbine donijelo je također shvaćanje žena kao nositeljica časti zajednice. (Usp. Yuval-Davis, 2004:65).

Međutim, subjekt dnevnika nije u ranoj dobi prikazan kao sinegdoha kolektiviteta. Naime sve do 1841. glavni lik potpisuje se njemačkom verzijom svojeg imena, Carolina/Lina, i svoj dnevnik piše njemačkim jezikom koji prvotno drži materinskim. (Jarnević 2000:14) Tek pod utjecajem Trnskog[359] počinje pisati hrvatski. Štoviše, 1872. i 1873. i prvi dio svojeg dnevnika prevodi. U slučaju subjekta dnevnika njegov se balansirajući identitet ogleda rascijepljenošću signaliziranom dvostrukim imenom Caroline/Dragojle i dvostrukošću jezika (odrasla je, mislila i pisala na njemačkom jeziku, a tek poslije je učila i "izmišljala" hrvatski jezik).[360] Usto, nezacjeljivu pukotinu koja

[358] *Čast djevojke bijaše mi nadasve, i ako rado u mužkom družtvu boravih, nedadoh nikada i kojemu mužu povoda, uvrieditì moje žensko dostojanstvo. Stoga me strašno dirnuše rieči, koje niekoje nenavidnice o meni raznesoše, kao da sam obezčastila svoje žensko dostojanstvo.* (Jarnević, 2000:12)

[359] U Grazu, gdje je nastojala izučiti krojački zanat, sasvim slučajno nailazi na anonimne stihove na hrvatskom jeziku na koje će anonimno odgovoriti potpisujući se kao *Ilirkinja iz Karlovca.* Poznanstvo s Ivanom Trnskim, autorom tih stihova inicirat će njezinu transformaciju u gorljivu domoljupku (Jarnević, 2000:118)

[360] Iz *Dnevnika* je razvidno da je pripovjedačica još 1936. imala potpuno zamućenu predodžbu o tome što ilirstvo jest, a osim toga u to vrijeme još uvijek nije ovladala hrvatskim jezikom niti je razumjela zašto je taj jezik zadobio pridjevak ilirski. *Do ove godine občismo jednako njemački, ali sada pozdravljaju hrvatski i razgovor hrvatski zamiću. Buncaju o nekakvom Ilirstvu i nagovaraju mene i sestru mi, da se odrečemo*

onemogućuje učvršćenje identiteta pripovjedačica produbljuje ne samo time što je Carolinu prekrstila u Dragojlu nego i time što je zanesena preporodnim programom položaj kozmopolitkinje *Da krasna je moja domovina, ali mi je tiesna!* (Jarnević 2000:21) zamijenila pozicijom vatrene domoljupke.[361] Stalno ambivalentni položaj subjekta dnevnika u etničkom kolektivitetu prijeti njegovim stršanjem iz kolektivnog "mi".[362]

U tom ambivalentnom položaju subjekta dnevnika i njegovih pomutnji krije se subverzivni potencijal jer je izravna prijetnja "prirodnim", "čistim" i strogo razgraničenim identitetima. Tako je pripovjedni subjekt samo naizgled proturječno stiliziran kao stranac u domovini[363] a u tuđini kao njezin simbol. Naime, za boravka u Grazu, ne prihvaća norme ponašanja tamošnjih žena koje si povoljniji ekonomski standard osiguravaju spolnom aktivnošću, nego postaje braniteljicom ne samo osobne časti nego i časti svoje zajednice. (Jarnević 2000:124) Transgresivnost je jedina "stalna" oznaka subjekta dnevnika koji je čas domoljub, čas stranac, čas migrant, čas nomad, čas muškarac, čas žena, čas emancipirana, a čas neemancipirana žena.[364]

Uz ženu i bez žene

Proturječnim retoričkim strategijama predstavljen je i odnos pripovjednog subjekta prema sebi kao ženi koja neprestano žudi postati muškarcem[365] i

---

niemštine. Kako da se odrečem niemštine, a hrvatski neznam govoriti; mislim, na toliko hrvatski da bi občiti mogla. (Jarnević, 2000:77)

[361] *Svojim vatrenim domoljubljem bi mogli mrtva uzkrisiti; i mene su tako zanieli svojim govorom o domoljublju da se ćutim preporodjena.* (Jarnević, 2000:121) *Hvala bogu! barem će vidieti dušmani, da s imenom Ilir, naša narodnost nimalo propala nije. O! Kako ću se ja tèrsiti miloj mojoj domovini ako budem mogla iole koristit; ona mi je majka, sestra, suprug i diete; njoj neka budu moje sile posvetjene, ima moje sve blago.* (Jarnević, 2000:213)

[362] S 31. godinom piše: *iz medjah sam podsve stupila, ukojih sam kao žena – stajala; sada sam u javni sviet stupila i svim kritikam se izvrgla.* (Jarnević, 2000:211)

[363] *Tiesan mi je Karlovac, sve me u njemu sapinje, svagdie na što gurnem. Oj zašto nisam gdie medju ljudim rodjena koji nisu ovako tiesnih mislih kao što Hrvati!...* (Jarnević, 2000:72)

[364] *Žena emancipirana je sablast, od koje se mora svatko plašiti. Njoj je ponos, da se može s mužem uzporediti, po njezinu mnenju – ali svakako je ona daleko od muža.* (Jarnević, 2000:738)

[365] *Zašto ja nisam muž?! Zašto da me moraju dvostruka ćutjenja mučiti!? – Kao muž sliedila bi puta slave, hrabrosti, odvažnosti, a k tome bi imala fizične snage, no kao žena mi manjka snage i putevi su mi zatvoreni k onimi miestmi koja mužu na ponudu stoje...* (Jarnević, 2000:356) *Da bi milost božanska brata Josipa plovaniom obdarila, onda bi seka Mina k njemu a za Ljudevita bi si on skerb uzeo; a ja bi mnoge moje suvišne stvari prodala,*

prema drugim ženama. Pripovjedno *ja* u dnevniku je uobličeno kao žena koja posjeduje određenu rodnu dvostrukost/podijeljenost.[366] Ta se podijeljenost može prepoznati u vidu legitimacije pripovjedačice kao djelatne i društveno priznate u javnoj sferi.[367] Doslovce ju se naziva *prvom spisateljicom u Hrvatskoj*. (Jarnević, 2000:615) Dakle, s jedne strane, javna djelatnost svjedoči o određenom muškom vitalizmu pripovjedačice, dok s druge strane nemoć da se prebrode rodne razlike dominantne kulture podriva njezinu javnu djelatnost. Pripovjedačica je svjesna rodno kodiranih aktivnosti u konstruiranju kulture koja će u konačnici izgraditi i naciju. *Da moje drame neće stići nikakvog priznanja, posve je naravna stvar; jerbo bio bi stid i sramota mužkarcem da bi ženska prednost stigla. Nu baš nagradom neidem toliko, koliko želim odbijati neprijatelje našega napretka, koji Hrvatom svako naobraženje nijekaju.* (Jarnević, 2000:624) Dakle premda je kao žena pripovjedačica uobličena kao netko tko je u nužno lošijoj startnoj poziciji od svojih muških kolega, ona se i razobličava kao subjekt koji usvaja retoriku dominantnog preporoditeljskog javnog diskursa u kojem je izgradnja nacionalnog identiteta daleko važnija od mogućeg brisanja rodnih razlika. U tom smislu istodobno se ponaša "ispravno", onako kako onodobna kultura kodira ponašanje ženskih pripadnika etniciteta, ali i "nedopušteno" u smislu prekoračujućeg društvenog angažmana.

Problem političkog angažmana žene u *Dnevniku* također je reprezentiran "nedosljedno". S jedne strane je dostupan ženama ali s druge je izvan njihova djelokruga. Bez obzira na to predstavlja li se njihova (ne)mogućnost slobodnog javnog djelovanja kao posljedica odgoja (i građanskog i vjerskog), u kojem su se favorizirala muška djeca, neudana žena koju zanima političko morala se nositi ne samo s prezirom neposredne okoline nego i uže obitelji. Stoga ma

---

pak onda kosa dolie, mužku odieću na sebe i put pod noge... O dobri bože smiluj mi se i usliši bar jednu ovu moju molbu i podaj mi prilike opet u sviet poći. (Jarnević, 2000:374)

[366] *Zašto se narav poremetila u meni! Zašto me nije stvorila mužem? Mužem koji širom svieta posluje, i ako mu kad što u srcu jaukne, kao muž se može opet razabrati u poslu, u svietu, u osnovah zaboraviti ili priajiti poželenja srca. A ja tužna neimam čim da utišim oluju i munje u grudih... Tiho kućno poslovanje još me više razdražuje, ponukava čeznuće u meni.* (Jarnević, 2000:30) *Nieki će, i to ženskadije s kojimi malo obćim, jerbo se nerazumiemo, da živim nećudoredno, mužkarci naproti, bjede me gizdavom, oholom i premudrom. – A ja se osjećam nevoljnicom kakve neima pod Bogom druge.* (Jarnević, 2000:41)

[367] Njezin portret nalazi se u javnim dvoranama u Zagrebu, njezina djela se objavljuju i pohvaljuju, obećavaju joj se nagrade za njezine uratke, 1854. u Nevenu i dobiva nagradu za svoju prozu *Prijateljice*, suvremenici su je uz Sidoniju Erdödy Rubido svrstali među "muže ilirske dobe" kao tek jednu od dvije žene "vrijedne" litografije koju su dobili svi istaknuti ilirci.

koliko žudjela živjeti kao "muž", ma koliko sudjelovala i prikazivala društveni i kulturni život, doseg njezinih reprezentacija političkog ograničen je. Tako nam subjekt *Dnevnika* posreduje sliku da je politika uvijek i isključivo "za muškarce". Naime, i 1833. godine[368] i 1848. godine[369] u dnevniku je žena uobličena kao nedjelatna[370] u društveno-političkom smislu i na oba mjesta subjekt dnevnika iskazuje žaljenje što nije u "muškom" položaju. Doduše na nekim drugim mjestima u *Dnevniku* postoje i drukčije predodžbe u kojima žena prekoračuje zabrane ulaska u političko. Tako 1863. pripovjedačica samovoljno traži posjet biskupu Strossmayeru za njegova boravka u Karlovcu ili npr. otvoreno pokazuje svojevrstan otpor autoritetu ondašnjeg vladajućeg monarha kad će se "muški" narugati Trnskom koji je 1869. po službenoj dužnosti dodijeljen pratnji kralja Franje Josipa u Karlovcu: *Trnski nepozdravljaše niti sada iz prijateljstva, već od sveta, da stim povuče moje oči na svoju osobu, kojoj pripadne čast pratiti Kralja –. Bogac, da on znade, koliko ja držim do krunjenih glava i dekoriranih ljudi! To je za mene lik komedija i zabavlja me toliko, kao i krabulje na pokladni utorak. Malo imah ilusijah svoga života, a odkako mi počele siediti kose, minulo me sve sliepilo ovoga svieta.* (Jarnević, 2000:692) Transgresivnost subjekta *Dnevnika* predstavljena je u njegovu kolebanju između bivanja vidljivim ili bivanja nevidljivim u službenoj naraciji kako povijesti tako i autobiografije. Takva trajna rastrganost između uključenosti ili "bivanja u" i isključenosti ili "bivanja izvan" očita je i u sljedećem primjeru. Ako je pripovjedni subjekt oblikovan izvan dominantnih ekonomskih i političkih i društvenih zbivanja, u intimi svojeg doma, očekivano je da mjesto žene vidi izvan politički performativnog položaja u saboru: *U "Viktoriji" i "Bazaru" se čita mnogo o emancipaciji ženah kao i o gombališćih ženskih, ali ne, da bi pisci ili pisalice bile za to, ove su mnogo proti tomu načinu emancipiranja. Pak i ja, ako i jesam sama svoja svoj viek živila, nisam*

[368] *Da sam muž, eto me u Talijanskoj, gde se bune i jedno se družtvo pod imenom: Karbonari (ugljenari) urotilo proti vladi i narod diže na odpor proti ugnjetavanju austrijske vlade. To bi bila slavna smrt. Ali kao žena mi je izjedati se i udes na boj izazvati.* (Jarnević, 2000: 30)

[369] *Iz danah moje grudi sožalujem što me nije narav mužem stvorila ili bar da mi nije čitavie tielo podielila da bi time mogla u kruge dielovanja stupiti, kojim čitava Europa giblje, sve politizira, i sve više ili manje posluje samo se meni neda...* (Jarnević, 2000: 339)

[370] Primjerice pripovjedno ja iscrpno kroničarski bilježi posjet bana Jelačića Karlovcu 1850. godine, ali se ne odlučuje, budući da to protokolom nije predviđeno, sama izručiti prigodnu pjesmu koju je napisala u njegovu čast, nego gradskom sucu povjerava taj zadatak. A i samu pjesmu potpisala je tek inicijalima D. J., a ne punim imenom i prezimenom. (usp. Jarnević, 2000: 411)

za takovo emancipiranje, kakovo ludost prenapeta pojednih ženah zahtjeva. A najsmiešnije pak je, da se je ženam uzhtjelo sjediti u sabornicah i glasovati s muškarci. (Jarnević, 2000:714) Unatoč tome, na istoj stranici dnevnika tek nekoliko redaka niže subjekt *Dnevnika* opet nastoji zauzeti suprotnu, tj. djelatnu poziciju u saboru: *Da sam muž pak da mi je govoriti u saborih navukla bih si znadem s mojimi govori kaznu smrti, ali voljela, nego ovako ogavan život živiti, kako ga živiju sada Hrvati, psujuć se i grdeć u javnih listovih, i tako celomu narodu mraz na obraz navlačeć.* (Jarnević, 2000:714-715) Dnevnički subjekt je stalno između "ženske" promatračke i simboličke i "muške" djelatne uloge u kulturi.[371] Za ilustraciju, subjekt dnevnika može samo slegnuti ramenima što gospoda Dežman, Šenoa i Trnski, masne honorare Vijenca dijele između sebe i što njezina novela *Sestrina osveta* ne može doći na red za tiskanje.[372]

Zaključak

Slučaj autobiografije Dragojle Jarnević ne može se zatvoriti, jer tekst potkopava ideju o stabilnom i autentičnom značenju koji se obično pripisivao žanru. Također, ako je *Dnevnikom* i oblikovano neko mjesto rodnog identiteta, bilo muškog ili ženskog, u javnom preporoditeljskom diskursu, ono je i razobličeno kao u cijelosti nekoherentno, proturječno i nejednoznačno, neautentično. U tom smislu svaki je autobiografski tekst nestabilan i potkopava vlastiti žanr i ideju autentičnosti na kojoj se temelji. Baš u toj činjenici treba tražiti subverzivni potencijal *Dnevnika*, a ne u njegovu sadržaju. Osim toga, sadržaj, imajući u vidu de Manovo shvaćanje autobiografije, ne može biti podrivajući jer se iskazni i iskustveni subjekt u navedenom žanru ne preklapaju. Zato je subjekt dnevnika uobličen i razobličen proturječnim retoričkim strategijama koje ne dopuštaju okamenjivanje njegova narativnog identiteta (rodnog, dobnog, spolnog, institucionalnog, klasnog ili cehovskog). Brojne ambivalencije koje obilježavaju subjekt *Dnevnika*, koji je uvijek na granici, nezaštićen, izložen udarima raznorodnih promjena, čine ga prekoračujućim. Naposljetku, ta transgresivna narav pripovjednog subjekta *Dnevnika* ozbiljna je

[371] S društvenog ruba atmosferski uspijeva kreirati kulturno ozračje i način komunikacije preporoditelja (Trnskog, Gaja, Vraza, Vebera, Trstenjaka, Đure Deželića i drugih) i uređivačke politike književnih časopisa za vrijeme ilirizma i nakon njega.

[372] 1871. Dragojla Jarnević piše: *Kako čujem, da Matica dobro plaća rukopise za "Vienac", jer izlazi na njezine troškove, pak si dakle ta gospoda, kao Dežman, Šenoa, Trnski i ostali, koji najviše svoje proizvode u Vienac rivaju mastnu plaću za nje porazdiele, a da čije druge uvrstjuju u taj list, uzmanjalo bi njima dohodakah.* (Jarnević: 718)

prijetnja ideji stabilnosti ili esencijalnosti identiteta i konačnosti njegovih značenja. Transgresivnost ukazuje na zazorno u srcu bilo kojeg identiteta, simbolizira njegovu "provaliju". Možda se transgresivno ocrtana figura Caroline/Dragojle Jarnević dijelom i uobličuje u "muževnu" ženu koja je strana ondašnjem poretku kulture, ali se i razobličuje kao nezacjeljiva rana na čijoj trulosti bujaju mitovi o autentičnosti.

Literatura:

Božić, H. i Bišćan, F. (ur.) 2013. *Zbornik radova sa stručnog skupa o Dragojli Jarnević*. Karlovac: Ogranak Matice hrvatske u Karlovcu.

De Man, P. 1984. *The Rhetoric of Romanticism*, New York, Columbia University Press.

Detoni Dujmić, D. 2003. *Predgovor*. u: Jarnević, D. *Izabrana djela*, Zagreb, Matica hrvatska.

Jambrešić Kirin, R. i Škokić T. (ur.) 2004. *Između roda i naroda, Etnološke i folklorističke studije*, Zagreb: Centar za ženske studije.

Jarnević, D. 2000. *Dnevnik*, Matica hrvatska Karlovac.

Nemec, K. 2001. Fascinantna proza. *Republika*, 57, 5/6, str. 253-258.

Nemec, K. 2003. *Čuvarica ognjišta, svetica, vamp. Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*, u: *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002*., Zagreb: FFpress, str. 100-108.

Walter, N. 2011. *Žive lutke, Povratak seksizma*, Zagreb, Algoritam.

Yuval-Davis, N. 2004. *Rod i nacija*, Zagreb, Ženska infoteka.

Zečević, D. 1985. *Dragojla Jarnević*, Zagreb, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišna naklada Liber.

Zlatar, A. 2004. *Tekst, tijelo, trauma,* Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti, Zagreb, Naklada Ljevak.

SUMMARY

A REAL "MASCULINE" WOMAN ON GENDER TRANSGRESSIVENESS IN DRAGOJLA JARNEVIĆ'S *DNEVNIK* (*DIARY*)

Regardless of its relatively late canonization in Croatian literature, at the very beginning of the 21st century, Dragojla Jarnević's *Dnevnik* aroused the interest of many literary historians and theoreticians. As a problem, most of them pointed out the autobiographical genre of the diary and the identification of the narrative subject with the authority of the author. However, some readings, referring to the author's autoreferential comments in the introduction regarding the truthfulness of narration, have nevertheless been inclined to associate the author with a civil, middle-class person. Some other readings, on the other hand, have diagnosed „the otherness" of the narrative subject as a consequence of its social exclusion. In terms of the mentioned readings, this paper in accordance with de Man's

understanding of autobiography as depersonalization, starts from the following assumption: if a narrative subject really is shaped in the *Diary*, it simultaneously is and is not the author's double, and its shaping and disclosing marks a permanent resistance to any idea of authenticity. This is the first part of the paper's thesis. The other part of the thesis is related to the idea of subversiveness: if the *Diary's* text puts up resistance to the dominant culture, it is not doing it by its contents, but by rhetorical strategies not allowing the position of the narrative subject to settle in one of the secured cultural niches: gender, age, sexual, institutional, class-based or guild-based. In that sense, the paper attempts to outline numerous ambivalences denoting the *Diary's* narrative subject.

Key words: Dragojla Jarnević, gender, nation, identity, autobiography